

MEDEDELINGENBLAD
van de
NEDERLANDSE WERKGEMEENSCHAP
voor
INDIVIDUAL PSYCHOLOGIE

18e JAARGANG

SEPTEMBER 1968

Redactie: J. A. Delhez, Oosterbeek
J. Vinkenborg, Bilthoven

Redactieadres: Mevrouw L. M. C. Richard-Stuurman
Pippelingstraat 60, Den Haag, Telefoon 68 34 22

TODESANZEIGE

Einige Monate nach dem Hinschied seiner geliebten Frau wurde

Dr. Alexander Müller - Neumann

von seiner schweren Krankheit erlöst.

Dit, 29 juli gedateerde overlijdensbericht doet ons een zeer smartelijk einde vermoeden van een man, die zoveel voor ons ouderen betekend heeft en die een zo bijzonder grote invloed op onze Werkgemeenschap heeft uitgeoefend.

Hij was van Joodse afkomst en van Hongaarse nationaliteit, maar woonde lang in Wenen, waar hij een leerling van Adler was.

Naar ik meen kwam hij betrekkelijk kort voor de oorlog naar Amsterdam, doch vertrok in het begin van de oorlog naar Hongarije, waar hij als Hongaar veiliger was. Na de Duitse capitulatie vestigde hij zich opnieuw in onze hoofdstad. Waarschijnlijk omdat hij daar te weinig armslag had, vestigde hij zich ruim tien jaar geleden in Zürich, waar hem een betere kans werd geboden. Zijn heengaan werd door ons allen destijds ten zeerste betreurd.

In zijn Amsterdamse tijd heeft hij, veelal achter de schermen, een zeer belangrijke rol gespeeld in onze Werkgemeenschap. Zo was bijvoorbeeld de instelling van onze cursus grotendeels - in samenwerking met mevr. Heyligers - aan zijn initiatief te danken.

Behalve medisch, was hij ook filosofisch en psychotherapeutisch terdege onderlegd, zodat hij in onze kring een heel bijzondere positie bekleedde.

Door middel van talloze voordrachten in onze kring en zijn lessen op de cursus heeft hij veel van wat hij bezat aan anderen overgedragen; verder heeft hij in privé gesprekken en behandelingen zijn pupillen een degelijke kennis van Adler's leer bijgebracht.

Hij heeft het peil van de bemoeiingen onzer Werkgemeenschap ontgezeglijk op

een hoger peil gebracht. Door zijn grote kennis, gepaard aan een hoffelijke "levensstijl" heeft hij niet alleen velen aan zich verplicht, maar bovendien veler genegenheid verworven. Op allen, die hem gekend hebben, heeft hij een onuitwisbare indruk achtergelaten, zij zullen hem nooit vergeten. Na een min of meer zwerfend leven moge hij in vrede rusten.

P.H. Ronge.

TER GEDACHTENIS AAN DR. ALEX MÜLLER

Het grote verlies dat wij geleden hebben door het heengaan van Dr. Müller zal zeker door hen, die met hem mochten samenwerken, een diep gevoel van verslaagenheid hebben achtergelaten. Wat echter overheerst in onze gevoelens is Dankbaarheid, dat wij deze Mens hebben mogen leren kennen. Zijn zorgzaamheid, zijn medeleven, zijn eenvoud en trouw hebben hem gestempeld tot een goed mens. Na het heengaan van zijn vrouw, was het alsof hij zich nu kon neerleggen om zelf afscheid te nemen van het leven. - Hij was een wijsgeer - Hij zal altijd in onze gedachten zijn; zij zullen "samen" in onze gedachten meeleven en in die van allen, die het voorrecht hebben, hen gekend te hebben.

Arnhem, 13 augustus 1968
M.A. H. -v/d S.

Op het week-end te Amersfoort in de School van Wijsbegeerten, gehouden 11 en 12 mei 1968 werden vier voordrachten gehouden, waarvan de samenvattingen hier volgen.

A G R E S S I E B I J D I E R E N

Voordracht van de heer Drs. I. Bossema, bioloog, wetenschappelijk medewerker aan de Afd. Psychologie en Ethologie der Dieren van het Zoölogisch Laboratorium der Universiteit van Amsterdam.

Na gesteld te hebben dat agressie bij dieren een geïntegreerd onderdeel uitmaakt van het gedrag, begint de spreker met een beknopte uiteenzetting van de verschillende benaderingswijzen bij de wetenschappelijke studie aan het gedrag van dieren.

De dierpsychologie is al heel oud. Door de geschriften van Darwin kreeg dit vak nieuwe impulsen en kwam de subjectivistische dierpsychologie tot bloei. In Nederland waren J.A. Bierens de Haan en A.F.J. Portielje de belangrijkste figuren. Door de ontwikkeling van de diepte-psychologie werd de methodiek van de subjectivisten - de introspectie - op losse schroeven gesteld. Het is immers onmogelijk om door vergelijking de innerlijke roerselen van het dier te leren kennen, waar wijzelf als waarnemers onbewuste drijfveren hebben. Het is al moeilijk, zo niet onmogelijk, om bij ons zelf introspectie toe te passen, laat staan bij dieren. In de dertiger jaren kwam door het pionierswerk van O. Heinroth, K.Z. Lorenz

en onze landgenoot N. Tinbergen de ethologie tot ontwikkeling. Deze nieuwe richting stelt het natuurlijke gedrag van dieren centraal en poogt de objectief waarneembare feiten te beschrijven en te verklaren. Kenmerkend voor de ethologie is enerzijds een natuurwetenschappelijke aanpak waarbij na een liefst kwantitatieve beschrijving van het gedrag bepaalde reproduceerbare verschijnselen tot werkhypothesen leiden, die door experimenten getoetst worden - hier vindt men dus een duidelijke verwantschap met de aanpak in de fysica, chemie en de fysiologie - en anderzijds een uitgesproken interesse voor de biologische betekenis van het gedrag in het natuurlijk milieu. Thans is de ethologie een belangrijk onderdeel van de biologie. In ons land wordt dit vak o.a. beoefend aan de universiteiten van Leiden, Groningen en Amsterdam.

Komen we nu tot de agressie bij dieren. In de menselijke samenleving wordt agressie als een kwaad ervaren. Vaak wordt dit zwaar belaste begrip min of meer synoniem gesteld met de functionele begrippen als a-sociaal en onaangepastheid en met causale begrippen als boosaardigheid en (zelf)vernietigingsdrang. Overt agressie wordt terecht als een bedreiging voor de menselijke samenleving gevoeld. Wat weten we nu van het functioneren en de veroorzaking van de agressie in dierlijke samenlevingen?

De etholoog bekijkt de agressie bij dieren tegen de biologische achtergrond van de soort en komt dan vaak tot de conclusie dat de agressie hier meer positieve dan negatieve effecten bewerkstelligt. Een goed voorbeeld vindt men bij korhoenders. Hier organiseren de hanen door dreig- en vechtgedrag een baltsplaats of arena, waarin de vaste hanen elk een eigen gebied verdedigen. In het centrum van zulk een arena zijn de territoria kleiner dan aan de periferie. Praktisch het gehele jaar door verdedigen de territoriale hanen in de vroege ochtend en soms in de namiddag hun gebied. Op de arena gedragen de hanen zich volgens een bepaald ritueel bestaande uit een aantal stereotype gedragingen en geluiden. Naast imponerend koeren, sissend kraaien en opspringen ziet men de overte agressie in de vorm van daadwerkelijk vechten vooral aan de grenzen van de territoria. Dit vechten bestaat uit pikaanvallen, het met de poten naar elkaar trappen en het slaan met de vleugels. Ook de agressie uit zich dus op stereotype wijze. Ondanks de regelmatig optredende vechtpartijen beschadigen de hanen elkaar niet noemenswaard. Voordat beschadiging kan plaats vinden, ziet men de dieren zich terugtrekken of vluchten.

De biologische betekenis van het mede door de agressie gedreven ritueel wordt duidelijk als in het voorjaar de wijfjes de arena voor de paring gaan bezoeken. Door de arena-organisatie wordt dan aan de wijfjes de mogelijkheid geboden om voor de copulatie een keuze te doen uit een aantal territoriale hanen. Welke factoren bij deze partner-selectie een rol spelen is nog niet precies bekend, maar wel is duidelijk geworden dat de centrale hanen - mogelijk door hun grotere dichtheid in het centrum van de arena en door een betere tactiek om de wijfjes in hun territorium te houden - het grootste deel van de voortplanting voor hun rekening nemen. Bij deze diersoort wordt de sexuele teeltkeus dus mede beïnvloed door de zeer speciale sociale organisatie die op haar beurt kan bestaan door de agressiviteit van de hanen. Op deze wijze functioneert de agressie op een biologisch zinvolle wijze.

Niet alleen de functie van de agressie heeft de aandacht van de gedragsonderzoekers getrokken, maar ook de veroorzaking en de ontogenie van dit gedragsaspect staan in de belangstelling. Bij tal van diersoorten is komen vast te staan dat aan het voortplantingsgedrag een ambivalente motivatie ten grondslag ligt. Dit gedrag kan dan bepaald worden door de relatieve sterkte van de neigingen om een soortgenoot aan te vallen, voor deze te vluchten en/of met deze te paren. Voorts is gebleken dat in de loop der evolutie de agressie door natuurlijke en sexuele

selectie in bepaalde banen is geleid, waardoor negatieve effecten tot een minimum beperkt worden. In dit verband kunnen genoemd worden: bepaalde vormen van sociale organisatie, reageren op agressie-remmende signalen van soortgenoten, omrichten van agressie op andere voorwerpen dan soortgenoten, restrictie van de agressie tot bepaalde situaties en/of perioden en ritualisatie van agressie tot waarschuwend imponeergedrag. In de ontogenie wordt de agressie onder natuurlijke omstandigheden normaliter goed geïntegreerd in de overige drangensystemen, maar onder experimentele omstandigheden, zoals sociale isolatie, kan de niet-geïntegreerde agressie soms aanleiding geven tot definitieve storingen in het sociale gedrag (bv. onvermogen tot copuleren bij Bankiva-hanen en storingen in het seksuele en jongenverzorgingsgedrag bij Rhesus-ape).

Samenvattend kan de overte agressie gedefinieerd worden als een dispositie om onder bepaalde omstandigheden op een stereotype manier met vechtgedrag te reageren. Of hierbij sprake is van een aangeboren of aangeleerde dispositie moet in het midden gelaten worden. Verder kan gesteld worden dat de agressie een wezenlijk onderdeel uitmaakt van het normale sociale gedrag en dat het als zodanig een duidelijke survival value heeft. Het is niet in te denken dat dieren zonder deze sociale neiging zouden kunnen bestaan onder natuurlijke omstandigheden.

Met tal van projecties, o.a. van het sociale gedrag van hondachtigen, knaagdieren en vogels, werd de voordracht gecompleteerd, waardoor het besprokene op een verduidelijkende wijze geïllustreerd werd.

AGRESSIE VANUIT PSYCHOANALYTISCH STANDPUNT

Voordracht van de heer H. Keilson, zenuwarts te Bussum.

Het is bekend dat de psychoanalyse een 70 jaar geleden door Sigmund Freud ontworpen is als een wetenschappelijke discipline. Er zijn bepaalde theorieën gevormd, afgeleid uit observaties van bepaalde klinische feiten. Met deze theorieën heeft men getracht, voorkomende feiten te verklaren en te ordenen.

Het geheel van wat psychoanalytische theorie genoemd kan worden, is derhalve een samenstelling van hypothesen, die betrekking hebben op de mentale functie en de mentale ontwikkeling van de mens.

Nadrukkelijk zij hierbij gezegd dat het niet alleen de zieke doch ook de gezonde mens betreft.

Zoals bij iedere wetensch. discipline zijn sommige hypothesen sterker geëtableerd dan andere. Verschillende zijn fundamenteel en door ervaring in de praktijk gestaafd, terwijl andere in de loop der ontwikkeling een verandering ondergingen. Dit laatste is zeer zeker het geval met de conceptie AGRESSIVITEIT in de psychoanalyse. Freud zelf heeft nooit geschroomd te erkennen dat hij zich had vergist om daarna zijn theorie te herzien. Zijn standpunt inzake het probleem der agressiviteit heeft hij verschillende malen gewijzigd.

Om de agressie beter te kunnen situeren, is het noodzakelijk een kort ontwerp te geven van de psychoanalytische theorie.

Hier worden twee fundamentele hypothesen onderkend, waarvan verondersteld wordt dat het algemene wetten zijn der menselijke ziel.

Deze onderstelling is inderdaad algemeen aanvaard en ons gehele culturele patroon is ervan doortrokken.

1. het principe der CAUSALITEIT VAN HET PSYCHISCH GEBEUREN, dwz. elk gebeuren hangt samen met al het voorafgaande, zonder hyaten of lacunes. Een voortdurend stromend proces is gaande bestaande uit onderling samenhangende gebeurtenissen.

2. het principe dat het BEWUSTZIJN EEN BETREKKELIJK SMAL GEBIED is, waarmee de mens zich oriënteert in de wereld zijner omgeving.

Beide hypothesen zijn zozeer met elkaar verweven, dat men niet over de ene kan spreken zonder de andere erbij te betrekken.

De droomanalyse, zoals die door Freud voor het eerst in een geniaal ontwerp is geformuleerd, heeft de psychoanalyse op nieuwe wegen geleid omdat hiermee werd aangetoond, dat NIETS INDERDAAD TOEVALLIG is.

Wat voorheen als onzinnig en absurd beschouwd werd, zoals de droomverschijnselen o.a., kreeg thans betekenis en werd tot een signaal van een proces, dat onderbewust verlopen is. (Studie der Psychopathologie des Alltagslebens) Er bestaat niets toevalligs, ook niet in de z.g. versprekingen en het vergeten. Alle hebben bepaalde betekenissen, ingebed in de psychische stroom van gebeurtenissen.

Zo is het eveneens gesteld met het neurotisch symptoom, dat een compromis is tussen verdrongen onbewuste strevingen en de poging van het ik om zich aan te passen aan anderen en de eisen der omgeving.

Omdat onbewuste processen niet rechtstreeks geobserveerd kunnen worden; heeft men een techniek nodig, die alle weerstanden en barrières opruimt.

In Freuds eerste studie over de hysterie is hij samen met Breuer tot de ontdekking gekomen, dat het mogelijk is om d.m.v. de hypnose een verdrongen vergeten gegeven, weer op te roepen. De amnesie wordt daarbij opgeheven en de lacune in het geheugen vervalt.

Deze ontdekking bracht een beslissende wending in de psychologie.

Toch heeft Freud de methode der hypnose spoedig opgegeven, daar de resultaten hem niet konden bevredigen.

Wat van deze methode is overgebleven is het invoeren van de VRIJE ASSOCIATIE tijdens het ontspannen liggen op de coach.

Deze vrije associatie houdt in dat de patient alles zal uitspreken wat hem invalt, zonder schroom, zonder het censureren van zijn invallen en zich niet te laten weerhouden door conventies enz..

Op deze wijze heeft Freud aangetoond, onbewuste processen verstaanbaar te maken en weer tot herbeleven te brengen. Hij heeft daarbij onderscheid gemaakt tussen voorbewuste en onbewuste processen en tevens laten zien dat het neurotisch symptoom meervoudig gedetermineerd is.

Tot zover de alg. inleiding.

In verband met het gegeven thema is het belangrijk om van de twee hypothesen uit te gaan. Ze zijn in feite het frame of a reference waartegen het probleem van de agressiedrift als onderdeel van de driffleer moet worden beschouwd.

In dit verband is het misschien belangrijk te vermelden dat Freud oorspronkelijk neuroloog was en daardoor verband is blijven leggen met de biologische fundamente van het menselijke bestaan. Ook heeft hij de ambitie gehad om de neuro-psychologie te scheppen, d.w.z. een psychologie, gefundeerd in de biologische processen van de mens.

Zo gezien is de driffleer een schakel tussen de psychologie en de biologie, omdat de drift een psychische hoedanigheid is, die het fysieke apparaat laadt en tot activiteit brengt.

Lange tijd is er o.a. in de Engelse literatuur geredetwist over de vertaling van het Duitse woord "Trieb". Het aanvankelijk gekozen woord "instinct" bevredigde niet, omdat men terecht meende dat er een wezenlijk verschil bestaat tussen de instinctieve krachten en die welke met "Trieb" of "drift" worden beschreven.

(Eng. : Drive)

Het instinct zoals dat bij de hoger ontwikkelde dieren gevonden wordt is een aangeboren capaciteit of noodzaak om op zekere prikkels te reageren en wel op stereotype en constante wijze.

De drift daarentegen kan uitvoeriger op een neurologische prikkel antwoord geven. Een prikkel, ergens in het zenuwstelsel, brengt een centrale excitatie of opwinding

tot stand, welke afgevoerd wordt door motorische reactie (reflexen).

Er is echter nog een ander verschil met het instinct. De mens heeft qualitate qua het vermogen om, - door zijn ik-structuur - van ervaringen te leren en om deze ervaringen te reflecteren om daarmee het stereotype gedragspatroon der dieren te doorbreken en zich nieuwe gedragspatronen eigen te maken. Dit is het meest belangrijke verschil tussen mens en dier en tevens tussen drift en instinct. De geslachtsdrift bv. is bij de mens genetisch gedetermineerd. Het is een fysieke hoedanigheid, die bij prikkeling psychische spanning produceert, welke tot creativiteit kan leiden, in een bepaalde richting.

Gefascineerd door een vrouw, kan de man bv. in een bep. richting tot activiteit gedreven worden, of hij kan, door ervaring geleerd hebbend, zijn gedrag veranderen.

De psychische afloop, het stadium van excitatie en de motorische reactie of het uitblijven ervan, kan op verschillende wijzen beschreven worden.

B.v. de honger, die ook een drift is. Het gevoel van honger brengt de mens in een bep. spanning, die als een gevoel van onlust ervaren wordt.

Een opgevoerde spanning zal daarom het onlustgevoel verhogen, die zich pas ontlaadt, wanneer (in dit geval) gegeten wordt. Eet men bovendien nog smakelijk dan wordt nog een gratificatie verkregen, van datgene wat men verlangd heeft. En dit is een zeer belangrijk circuit op de afloop van het psychisch gebeuren. Het optreden van de noodzaak van de prikkel, het laden met spanning, het naladen met verwachting, het ontspannen en het gevoel van gratificatie, van welbehagen.

Men heeft altijd gemeend dat het moment suprême of het moment daarvoor het plezierigst is, maar dat is meestal niet zo. De spanning te laden met wat men verwacht is het plezierigst.

Geen mens zou de spanning kunnen volhouden indien hij geen verwachtingen had bij het oplopen van de spanning. Wat later komt zal hem gratificatie brengen voor de (liefdes)pijn welke hij zich door de ontbering heeft moeten getroosten. Het interessante is dat Freud, die de driften heeft beschreven naar hun biologische qualiteit, gemerkt heeft dat het attribuut dat de drift gebruikt om de mens tot activiteit te brengen DE ENERGIE MOET ZIJN, WAARMEE DE DRIFT DE MENS LAADT.

Hier heeft men dus met een energieprobleem te maken op gelijke wijze als de fysici met de energetische problemen.

Men heeft gemeend dat deze energie aan de drift vastgekoppeld is, er een onderdeel van is, of er eventueel van afgeleid zou zijn.

Niemand kan de psychische of fysieke energie op zichzelf genomen, waarnemen. Wat men waarneemt is slechts het gevolg of het resultaat. De energie zelf is niet te zien en zal daarom steeds een hypothetisch begrip zijn, nodig om bepaalde veranderingen en ontwikkelingen duidelijk te maken, te begrijpen of te ordenen. Het agressie probleem, deze psychische agressiedrift is, zoals Freud dit in de psych. anal. leer heeft geformuleerd, een zuiver hypothetisch begrip en heeft niets te maken met de agressie in bv. Vietnam of het nabije Oosten of waar ook. Zeer zeker is dat ook agressie doch daarover gaat deze voordracht niet. Hier gaat het over de psych. anal. conceptie. Dit moet opgemerkt worden om verwarring te voorkomen.

Vervolgens bespreekt de heer K. het quantum energie, dat de mens in de loop van de ontwikkeling kan opbrengen, het z.g. probleem van de overbezetting.

De moeder bv. is een belangrijk object voor het kind ter bevrediging van zijn drift en om tegelijkertijd in een nieuwe relatie te treden. Het verlangen dat het kind beleeft rondom de voorstelling die het van de moeder heeft, is in en op de drift gericht. Het is een intra-psychisch phenomeen gebeuren in het kind zelf, in zijn herinneringen, gedachten en fantasieën. Als deze heel sterk zijn, zodat de relatie van het kind tot de moeder erdoor beheerst wordt, dan wordt gesproken

van overbezetting der psychische energie in de verhouding tot de moeder. Bij de classificatie der driften die Freud heeft aangenomen, zijn verschillende stadia doorlopen.

Aanvankelijk heeft Freud slechts van één drift gesproken (de sexuele drift), doch later heeft hij een tweede onderkend (de zelfhandhavingsdrift, in circ. 1895). Een opmerking: Er is geen zuiver verband te leggen tussen de sexuele drift en de sexualiteit. Bij de drift gaat het om de prikkel, de spanning en de ontlading met lustgevoelens. De sexualiteit moet echter in veel wijder verband worden gezien.

Later heeft hij deze indeling losgelaten en is door studie van bepaalde psychische ziekten zoals sadisme en masochisme tot de mening overgegaan, dat er twee driften zijn, twee energieën nl. de sexuele en de doodsdrift. Over deze laatste schrijft hij: "Het doel van alle leven is de dood" en ook: "Het levenloze was eerder dan het levende".

De eerste zou erotische componenten vrijmaken in contact met anderen, en de andere destructieve componenten wakker roepen. Freud neemt aan dat beide gepraeformeerd zijn in de biol. cel. Hiermee heeft hij getracht een verbinding te leggen tussen het biologisch fundament in het denken en z'n psychologische observaties.

Men kan daarom de beide driften niet gescheiden zien. In elk menselijk gedrag zijn beide driften te analyseren. Men kan bv. bij de grootste sadisten nog wel erotische componenten ontdekken, die hem hebben gedreven en evenzo agressieve destructieve componenten in het gedrag van de tederste moeder die zich voor haar gezin opoffert.

Er moet met nadruk op worden gewezen dat de driften geen realiteit zijn maar abstracties van daden en ervaringen. Het zijn hypothesen, operationele concepten, waarmee getracht wordt te werken om ervaringen te ordenen en om enigszins te kunnen begrijpen waarover gesproken wordt in contact met patienten of collega's. De driften zijn niet synoniem met hun lading. De verwarring is door de ontwikkeling van de psych. anal. zelf in de hand gewerkt, doordat voor de sexuele energie het woord LIBIDO werd gevonden, terwijl er geen contra woord was voor de destructieve energie.

Vandaag den dag maakt men geen gebruik meer van het begrip "doodsdrift" al onderkent men bij patienten momenten van destructie.

Wat voor het kind geldt, is evenzo bij de volwassene aanwezig.

Wordt iets geweigerd wat verwacht werd, dan treedt frustratie op met agressie als gevolg. Het probleem is echter niet het agressief affect, maar waar vandaan krijgt dit affect z'n energetische lading.

Freud was nog van mening dat alleen de sexuele drift met lustgevoelens gepaard ging, doch latere onderzoekers (o.m. Löwestein) lieten zien dat elke ontspanning die de ik-structuur krijgt, als lustgevoel beleeft wordt.

Samenvattend besluit de heer Keilson zijn voordracht als volgt:

De psychoanalytische conceptie van de agressiedrift is gebaseerd op de mensbeschouwing der psychoanalyse betreffende de driftstructuur. Deze op haar beurt is weer gebaseerd op observatie van klinische feiten waarbij voorondersteld moet worden dat iets van een destructieve driftenergie aanwezig is, al behoeft deze zich niet te uiten. Het komt nl. voor dat de edele erotische attitude ertoe dient om de destructieve te camoufleren of omgekeerd. En dit maakt het probleem wel erg gecompliceerd.

Economisch of psychologisch blijft het van het grootste belang om aan deze indeling van sexuele driften en destructieve, agressieve driftenergie vast te houden om duidelijk te kunnen maken dat in het menselijk leven een dualisme bestaat. Die te integreren is de taak van ieder mens en soms is het de taak van de psychiater om een mens daarbij te helpen.

L.R. -St.

AGRESSIE IN HET KADER VAN HET INDIVIDUATIE PROCES (jung)

Voordracht van de hr. dr. C.J. Schuurman, psychiater te Amsterdam.

Het individuatieproces is het centrale punt in de psychologie van Jung t.o.v. de ontwikkeling van de persoonlijkheid.

Daarom als eerste een toelichting op de beide begrippen: AGRESSIE en INDIVIDUATIE PROCES.

Het laatste betekent dat de mensen erop gericht zijn een individu, een ondeelbaar geheel te worden. Dat is iets heel groots, want daardoor zijn ze bezig zich tot een persoonlijkheid te ontwikkelen.

Een persoonlijkheid is een zelfstandig mens, die in staat is uit eigen bron te leven, die met z'n originaliteit te voorschijn kan komen en aan de omgeving op een eigen manier bijdraagt.

Hij is iemand die het unieke van z'n aanleg manifesteert, waarbij aanleg gezien moet worden als uitgangspunt van creativiteit.

Jung heeft veel bijgedragen om de realiteit van dit "creatieve centrum" in ons duidelijk te maken.

Hij heeft de mens doen kennen als levende vanuit een uniek grondpatroon van krachten (archetypen of oertypen).

Krachten zijn overal werkzaam in de kosmos en in de mens, waar ze bepaalde gestalten verkrijgen en het vermogen hebben om hun stempel te drukken op alle doen en laten. Zij doen dit in onderling verband vandaar dat gesproken wordt van een patroon of geheel van krachten, dat bij ieder mens in een andere samenhang werkzaam is.

Het komt er echter op aan of de mens, het kind, de weg zal vinden, om deze aanleg te verwezenlijken.

Om te beginnen ontleent het kind alle materialen daartoe aan de buitenwereld, welke in de eerste plaats zijn ouders betreft en vervolgens de kleinere en grotere omgeving, waarin het leeft. Het neemt daaruit allerhande materialen in zich op en vereenzelvigd er zich mee d.w.z. dat het oorspronkelijke bewustzijn uitgaat van "dit ben ik".

Er zijn echter ook kinderen die de ervaring hebben van "dit ben ik niet" wat een bron voor vele neurosen kan zijn.

Het kind assimileert dus het materiaal uit z'n omgeving en raakt daar door verward in de wereld die er is en was voor dat het geboren werd. Langzamerhand zal deze verwikkeling een zekere rijpheid krijgen, zodat, in de puberteit, de jonge mens te voorschijn kan treden. Hiertoe heeft hij alle, in de ziel opgenomen materialen geschikt in wat wel en wat niet bij hem hoort, zich zodoende vrijmakend van de conditionering. Hier gaat z'n eigenlijke leven beginnen.

Men zou kunnen zeggen dat de mens eigenlijk drie maal geboren wordt:

1. de fysieke geboorte, waarna een boeiende ontwikkeling volgt.
2. de psychische geboorte, op het moment dat het kind "IK" gaat zeggen
3. de geestelijke geboorte, in de puberteit, waarbij het creatieve eindelijk zelfstandig te voorschijn treedt.

Dit ontwikkelingsproces, dat een onderdeel is van het individuatieproces verloopt niet altijd vlot. Vaak is het gestoord, en komt er weinig van terecht. Mens te worden is zo gezien een moeizaam proces.

Een der uitingen van het moeizaam naar voren komen is de AGRESSIE.

Het begrip agressie:

In tegenstelling tot de dieren heeft de mens heel weinig instincten.

Instincten zijn bepaalde gedragspatronen, die door de natuur zo zijn ingeprent, dat het dier er niet van kan afwijken. Het wordt op rails gezet en moet die weg

volgen, waarmee het dier binnen een bepaalde samenhang wordt geplaatst, waarin het zijn bestemming kan bereiken.

Bij de mens is dit heel anders. Hier heeft de natuur een nieuwe stap gedaan. Hier zijn de instincten los gehaakt, a.h.w. op drift geraakt. Men spreekt hier dan ook van driften, en deze hebben twee kenmerken n.l.:

1. Ze bestaan los van elkaar en elk van hen zoekt eigen bevrediging.
2. Ze zijn radicaal d.w.z. iedere drift poogt steeds tot het uiterste te gaan. (moord en doodslag zijn in het kinderspel dan ook heel gewoon). Het pasgeboren kind heeft dus een bundel driftkrachten ter beschikking welke, om te beginnen, vanuit het creatieve centrum in de ziel van het kind in twee te onderscheiden groepen worden georganiseerd, één gericht op het zich doen gelden, om daarmee tenslotte het eigene te openbaren en een ander om de verbinding met de buitenwereld in stand te houden, om zich te handhaven.

In de psycho-analyse worden deze beide aangeduid met EROS en AGRESSIE, welke laatste de wens voor onderstelt om te vernietigen bij tegenwerking.

Dr. Schuurman zou hier echter liever de termen EROTIEK en EGOTIEK willen invoeren, waarbij agressie een misplaatste uiting van de egotiek zou zijn.

De driftkrachten zelf bevinden zich zo te zeggen nog niet op menselijk niveau, doch moeten daartoe getransformeerd worden. Vanuit het machteloze gevoel hierin niet te kunnen slagen vindt regressie op driftkrachten zelf plaats en dit is dan de agressie.

Hebben de driftkrachten zich in tweeën gebundeld, (circ. $2\frac{1}{2}$ jaar) dan nemen de spanningen in de ziel van het kind toe. Enerzijds om zich door te zetten tegen de ouderlijke willekeur, die het anderzijds niet kan missen. En hier zien we dan een eerste resultaat van wat de natuur heeft gedaan met het losmaken der instincten: HET KIND GAAT "IK" ZEGGEN ONDER PRESSIE VAN DEZE TWEE DRIFTGROEPEN. Het is alsof het in uiterste nood zich plotseling bewust wordt "een geheel te zijn". Dit geheel echter stelt het kind weer voor een nieuwe problematiek want splitst zich in een vertrouwd, bewust- en een onbekend of onbewust gedeelte, waarmee het klaar moet zien te komen.

Anders gezegd: Het kind dat zich een geheel voelt en zich als zodanig stelt, is het in feite nog niet. Het kan echter onder leiding van dit vooronderstelde beeld van zichzelf voortdurend ontdekken, in hoeverre het tot een werkelijk geheel is gegroeid.

Het proces van de 3e geboorte is eigenlijk niet anders dan dat het tot dan gevormde "ik" desintegreerd. Het kind wordt zich bewust, dat het niet is, wat het meende te zijn en voelt zich uit elkaar geslagen en onzeker. Maar juist die desintegratie is de weg tot het proces van dood en wedergeboorte. In de 2e helft der puberteit komt het nieuw te voorschijn, het heeft dan een "ik" opgebouwd dat bruikbaar is voor het verdere proces.

Samenvattend is te zeggen dat het "IK" een voorlopige vooronderstelling is van onszelf. Steeds weer kunnen we ons realiseren dat we nog altijd voorlopig zijn, en veel meer inhouden dan we weten. De mens is zichzelf een mysterie, want is iets wat hij zelf nog niet kent.

In communicatie met anderen bemerken we dat het voorlopige beeld van onszelf gecorrigeerd dient te worden, en hierdoor leren we onszelf kennen. MENS WORDEN is zo gezien tegelijk moeilijk en boeiend.

Vooraf boeiend, omdat de natuur ons de mogelijkheid heeft geboden, aan eigen wording bij te dragen.

Tegelijk echter moet het duidelijk zijn hoe belangrijk de houding en rijpheid der ouders is. Alleen liefde en begrip i.z.v. diepe belangstelling voor het eigene van ieder kind, kunnen helpen om het proces goed te doen verlopen.

Helaas zien we veel gebrek aan liefde en eerder wanbegrip, waardoor het kind in verwarring komt. Het overgrote merendeel heeft geen erkenning gekregen voor dit eigene of zijn te veel gebonden of verwaarloosd. Zij moeten het allemaal zelf

ontdekken. Velen vertonen duidelijke tekenen van weg en dood te willen, van niet willen bestaan. Afgezien van deze extremen, hebben vele anderen een gevoel van machteloosheid en trachten zich te redden door allerhande kunstgrepen (driftbuien, zich terugtrekken, omkoping, slinheid e.a.).

Bij de ik-structuur van een $2\frac{1}{2}$ jarig kind, ontstaan uit de wisselwerking met de ouders, kan daarom gelet worden op 3 mogelijkheden:

1. op een gevormd IK dat uit is op lustbevrediging;
2. op een gevormd IK ontstaan uit vrees voor onlust

In beide gevallen wordt het kind beheerst door machten die niet in dienst staan van het eigene.

3. op een gevormd IK dat zich richt op de realiteit, zodat het de weg leert vinden om met die realiteit om te kunnen springen.

Omdat het IK-bewustzijn op deze jonge leeftijd nog heel zwak is en daardoor steeds bezig is met experimenteren op een a.h.w. ondoordringbare muur, ervaart het dat machteloze gevoel, met als gevolg AGRESSIE dat zowel aanval als verdediging kan betekenen.

Dr. Schuurman meent dat de ps.-analyse op een dood spoor is gekomen, wanneer zij de agressie ziet als basis voor de karaktervorming, welke op deze wijze een verstarring, een pantser is waarmee de buitenwereld wordt tegemoet getreden. Zo gezien is karaktervorming een negatief begrip en werkt als een belemmering. Geen wonder dat gepleit wordt voor ongebonden leven en uitleven als een noodwendige consequentie.

Bij toepassing van het begrip EGOTIEK krijgt karaktervorming een dynamische, dus positieve inhoud. Hierbij weet men langzamerhand aan het IK een zekere structuur te geven, waardoor het in staat is tot realisatie van het uniek eigene. Zo bezien kunnen we onze waardering voor het hebben van een karakter behouden. Agressie is hierbij "iets zo fel willen" dat het persoonlijke wordt uitgeschakeld. Men raakt "buiten zichzelf" d.w.z. dat men ook innerlijk het "IK" dat men heeft opgebouwd niet meer gebruiken kan. Hier werken dus krachten die het "IK" negeren. Het zijn de losgehaakte instincten, de op drift geraakte krachten welke nog niet geïndividualiseerd zijn, terwijl toch de opgaaf is hen te transformeren in mensen. Zij blijken een achtergrond en inhoud te hebben, maar kunnen zich niet kenbaar maken wanneer ze als driften blijven bestaan. Zij zijn de bron van energie, waarachter het grondpatroon van krachten schuilt, waaruit we bestaan en wat onze aanleg vormt.

Vergelijk bv. Het vuur. Bandeloos is het een vernietigende kracht, doch geordend betekent het voor ons warmte en licht.

De archetypen zijn eigenlijk vormkrachten die in de gehele kosmos gesignaleerd kunnen worden, die ook wij in onze ziel hebben. Zij willen aan het leven uitdrukking geven, maar kunnen dit slechts onder leiding van een begripend ik-bewustzijn. Hun uitwerking kan onderscheiden worden op onpersoonlijk of persoonlijk niveau, op welk laatste het voor de mens bevredigend en een vreugde wordt. Een merkwaardige consequentie van het hier besprokene is de oorlog.

Zien de topfiguren zich in een situatie geplaatst, waarbij zij niet meer kunnen realiseren wat naar hun mening belangrijk is, dan tredt de georganiseerde regressie op de driftkrachten in werking.

Is de mens rijp genoeg, dan vindt hij een andere weg, zo niet, dan is er geen andere mogelijkheid dan eigen wil prijs te geven of door te zetten via de regressie, doch dan bepalen de kosmische krachten het verdere gebeuren en dat kan mill. offers vragen.

Zo bezien heeft de oorlog geen zin en schijnt slechts te berusten op het recht van de sterkste.

Deze sterkste wordt echter bepaald door de archetypen, die een bepaalde ontwikkeling hebben mogelijk gemaakt en voldoende kracht hebben ontwikkeld.

Enkele voorbeelden.

De Perzische oorlogen tegen de Grieken historisch gezien gingen over de vraag of Europa de leiding van Azië zou overnemen.

De ontwikkeling die zich in Griekenland bezig was te voltrekken, was het begin van een nieuw proces van verwezenlijking van het menselijke. Daardoor was het Gr. volk geweldig fel, intensief en vindingrijk en konden zij het van de kolossale legers der Perzen winnen, mede doordat de archt. krachten aan de zijde van Europa stonden.

Zo ook bij de Romeinse oorlogen. Op zich zelf ruw geweld, dat alle volken onderwierp. Historisch gezien ook hier een archetypisch gebeuren, waardoor in een groot deel van de toenmalige bekende wereld een eenheid tot stand kwam, welke een uitgangspunt werd voor een verdere culturele ontwikkeling.

Vervolgens Napoleon. In feite speelde hem voor ogen om Europa tot een eenheid te maken, doch zag geen andere mogelijkheid om dit te bereiken dan door repressie op de driftkrachten, het voeren van oorlogen.

Hij was een voorbereider van een proces dat ook nu betracht wordt en geheel in de ontwikkelingslijn van Europa ligt.

Ook bij de laatste wereldoorlog gaven de archetypische krachten het gebeuren aan, nl. dat de mensheid een geheel moet worden..

In het kort gezegd: DE TIJDGEEST SCHEPT IN DE AGRESSIE KOSMISCH VIA DE MENS en zolang dit gebeurt tellen mensenlevens niet mee.

Dat is het tragische en fatale ervan.

Een overeenkomst laat de psychose zien. Het "buiten zichzelf raken" is een soort psychose, die een ieder wel uit eigen leven bekend is.

Ook hier wordt het "ik" dat te zwak blijkt om leiding te geven door de archetypische krachten uitgeschakeld. Agressie is a.h.w. een laatste poging, zij het op misplaatste wijze, om met de buitenwereld in contact te komen en behoort daarom tot de egotische krachten.

Angst doet hierbij altijd mee. Angst en agressie zijn de twee samengekoppelde polen van het proces. Waar de één optreedt is het met de ander afgelopen.

Dr. Schuurman meent dan ook dat we in het dagelijks leven meer waarde aan de agressie zouden moeten hechten. Het bang zijn voor elkaar het te veel op prijs stellen van de harmonie sluit ons voor contact af en drijft de mensen in eenzaamheid.

Het gaat er om dat we elkaar agressie toestaan, zoveel als redelijkerwijs mogelijk is, en dat we ons daarbij niet gekwetst voelen en weglopen, maar doorzetten om te trachten te begrijpen welk proces erachter schuilt. Wie agressief wordt voelt zich machteloos en is daardoor ongelukkig. Daarom mag het niet in het onpersoonlijke blijven hangen. Via het persoonlijke kan de creativiteit opkomen. Als dat gelukt is heeft de agressie z'n doel bereikt.

Zo bezien de INDIVIDUATIE een proces dat berust op een rythme van zelfstandigheid en bezieling, van egotiek en erotiek, van zichzelf worden en menselijk contact. En deze weg om een persoonlijkheid, een geheel te worden gaat noodwendig dwars door de agressie heen. Het stellen van de harmonie boven het eigenlijke wordingsproces is onvruchtbaar.

Een kind groeit goed op als het GEBORGENHEID en VRIJHEID ervaren kan. Geborgenheid is meer dan veiligheid. Een kind dat zich geborgen weet weet z'n ouders als echte vrienden, weet dat het tegenover hen tevoorschijn kan komen zoals het is, weet dat er ruimte is om zichzelf te worden. Het ervaart dus vrijheid om dit proces door te maken.

In dit verband is volmaaktheid en streven naar volmaaktheid destructief. Strevend naar voren komen is vruchtbaar.

Op deze wijze opgevoed zal het kind geen neiging hebben om achterwaarts te zien, thuis te blijven hangen of naar houvasten van de opvoeding te grijpen.

Het zal zich trachten, nieuw door te zetten, het leven als een avontuur opvatten, als een mogelijkheid om creatief te gaan werken.

Vergelijken we hiermee de maatschappij der volwassenen, dan nemen we over de hele wereld een zelfde soort proces waar. Alle volken streven naar zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Dit ene verschijnsel al is een bewijs dat de ontwikkeling der mensheid boeiend is en een diepe zin heeft.

Al deze nationalismen zijn bouwstenen, nodig voor iets heel anders nl. dat de wereld een geheel gaat worden.

Evenals bij het $2\frac{1}{2}$ jarig kind zien we twee grote krachten-bundels (oost en west) en de wereld verkeert in een bijna niet meer te dragen spanning door te moeten leven bij twee zulke machten die nog bestaan in de waan van "òf - òf". Evenals bij het kleine kind dat onder de pressie van twee krachtenbundels "ik" gaat zeggen, wacht de wereld op een daad die een eind zal maken aan de agressie om haar tot een eenheid te brengen, en dat is wanneer beide partijen ten volle overtuigd zijn, dat een oorlog niets meer kan realiseren.

En dat betekent dan dat we in een stadium zijn gekomen, dat we het niet meer aan de onpersoonlijke archetypen kunnen overlaten dat de mensheid geschapen wordt. Thans is het de tijd dat de mensheid medeschepper moet zijn.

En dat is de grote oproep die we kunnen beleven en beluisteren in dit tijdperk, de oproep waarom het gaat.

INDIVIDUALPSYCHOLOGISCHE BESCHOUWINGEN OVER AGRESSIE

Voordracht van de heer Drs. H.W. von Sassen, psycholoog te Zeist.

Een stukje geschiedenis i.v.m. de agressiedrift.

In 1908 kwam Adler er voor het eerst mee naar voren. Hij schreef: "Twee driften, b.v. de sexuele- en de agressiedrift kunnen in elkaar grijpen. Daaruit is b.v. het verschijnsel van sadisme en masochisme te verklaren." Freud neemt in 1909 het in-elkaar-grijpen van driften over (Verschränkung) doch meent, dat er naast de sexuele drift geen afzonderlijke agressie-drift zou moeten worden aangenomen. Adler heeft de agressie-drift op verschillende manieren gekarakteriseerd. Hij meende op te merken, dat in de geboorteschreeuw reeds iets vijandigs ligt, dat zich later zou vertonen in de vorm van slaan, vechten, wreedheid etc. en in een meer verfijnde vorm bv. in sport, competitie, dominantie e.a. (In de psycho-analyse werkt deze kijk op agressie lang door, terwijl Adler deze loslaat.) Zelfs in de beroepskeuze kan men z'n agressie kwijt (politie, minister, arts, leraar enz.).

De op zichzelf teruggewende agressie brengt een karakter van onderwerping mee, van masochisme en in extrême vorm zelfmoord.

Adler meent - en dat is het interessante - dat de agressiedrift niet gelijkwaardig en naast de andere driften voorkomt, maar gesuperponeerd. Er zijn orgaangebonden driften, terwijl de agressiedrift met de structuur van de psyche te maken heeft. Deze treedt pas in werking als een der orgaangebonden driften verhinderd is om bevrediging te vinden (b.v. bij honger, sexualiteit). Hier vinden we al een verschil van tendentie in de psych. van Adler t.o. die van Freud. . Freud komt in 1920 op de agressie-drift terug, maar hij zegt: "Ik ben genoodzaakt het bestaan van de agressie-drift te erkennen, maar ik doe dit toch anders dan Adler. Ik noem hem liever de destructieve of DOODSDRIFT. Deze is niet gesuperponeerd. Ik houd het er op, dat elke drift tot agressie kan overgaan, omdat ze allen een element ervan bevatten."

Terwijl Adler steeds zoekt naar de EENHEID IN DE MENS, verzette Freud zich er voortdurend tegen. Zo spreekt hij van autonome driften, van met elkaar strijdende componenten, die het zieleleven bepalen. Later nog in 1929 zegt hij: "Ik begrijp niet dat wij zo lang de niet-erotische agressie-drift over het hoofd gezien hebben, waar ze immers zo'n belangrijke rol in de mensheid speelt." Zo komt Freud aan het einde toe aan het verband dat Adler als begin gesteld heeft, zij het op iets andere wijze. Als een agressief grapje zou Adler eens tot vrienden gezegd hebben: "Ik heb de psycho-analyse verrijkt met de agressie-drift. Ik geef haar die gaarne cadeau".

Uitgaande van de agressie-drift is Adler later gaan spreken van het "manlijk protest", waarin reeds de idee van superioriteit opgesloten was. Omdat de term "manlijk protest" allerlei verwarringen oproept, is Adler gaan spreken van het streven naar superioriteit en nog later van het streven naar perfectie (niet te verwarren met perfectionisme).

Deze begrippen hebben een evolutie doorgemaakt, waarbij de idee "drift" geheel werd losgelaten. De drift, een natuurlijk gegeven, wordt tot een psychisch streven, van waaruit de mens zijn motieven vindt tot handelen. De benadering van Adler zou gekarakteriseerd kunnen worden aan het voorbeeld van het autoriteitsconflict.

Daarin zijn twee elementen te onderscheiden. Het ene betreft (de voortzetting van) een mening, n.l. dat op iedere autoriteit gereageerd moet worden zoals op de vaderlijke autoriteit uit de kinderjaren (waarmee men in conflict was). Zo'n mening kan betrekkelijk gemakkelijk rationeel weggepraat worden, waarmee echter het neurotische probleem meestal nog niet is verdwenen. Het andere probleem betreft een kracht of energie, waarmee deze mening geladen blijkt (emotionele lading). De oorspronkelijke betekenis van "complex" zou deze verbinding van voorstelling en dieper liggend affect kunnen zijn.

De psycho-analytici vragen zich daarentegen af hoe de energie van het complex los te maken of op een andere zaak te richten is.

Adlers aandacht gaat zich steeds meer richten op de MENING. Voor hem is de eerste vraag: HOE LOST MEN DE VERKEERDE MENING OP. De energie komt dan vanzelf vrij. Bij de causale denkwijze kijkt men naar het complex, dat men nu eenmaal heeft, terwijl Adler de nadruk legt op het feit, dat het er NU NOG IS, wat zou wijzen op een actuele behoefte in de mens om aan dat complex vast te houden, dwz., dat hij er een geheim doel mee zou hebben, er iets mee zou willen bereiken, b.v. er zich mee denkt te kunnen handhaven. Hiermee is de vraag verschoven van HOE IS HET COMPLEX ONTSTAAN naar WAARTOE DIENT HET.

Het verschil tussen Ps.A en I.P. t.a.v. de 2 aspecten van het complex (de mening en de emot. lading) kan ook als volgt worden gekarakteriseerd:

Ps.A.: Het neurotiserende element is de emotie (begeerte, angst doodswens etc.), die de voorstelling (mening) verduistert en vertroebelt. Therapie is dus het losmaken of veranderen van de emotie.

I.P.: Het neurotiserende element is de verkeerde mening (in ons voorbeeld het verkeerde vaderbeeld). Dit houdt als het ware een stuk psychische energie (wil) gevangen. Therapie is het overwinnen van de verkeerde mening.

In het psycho-analytisch denken worden dus de krachten, emoties of driften, welke in het onbewuste (in het ES) werken, gezien als "boze macht", die agressief op lust uit is.

Duizenden jaren heeft de mensheid deze "boze macht" in de diepte van het zieleven bestreden en Freud heeft getracht haar een wetenschappelijk aanzicht te geven. Hij deed dit door de morele qualificatie ervan af te scheiden.

Adlers gezichtspunt, uitgaande van de VERKEERDE MENING geeft een ander mensbeeld en een andere aanpak van problemen in therapie, opvoeding en mense-

lijke relaties. Bij hem gaat het om het overwinnen van de onjuiste voorstelling, waarbij de energie vrij komt. Deze energie, die op zich zelf genomen neutraal is, kan zowel voor positieve als negatieve doeleinden gebruikt worden.

WAT IS AGRESSIE?

De centrale vraag is of agressie in negatieve zin* door de natuur in de mens gelegd is, of dat het een product van vervorming is.

De heer v.S. is het laatste toegedaan. In het eerste ziet hij niet iets oorspronkelijks. Als de "boze macht", die tot agressie leidt, een deel van de menselijke natuur zou zijn, die het IK niet kan accepteren, dan is onderdrukking of verdringing de enige weg.

Wat is de herkomst van de energie, waarvan de agressie is afgeleid? Hiervoor is HET STREVEN als zodanig verantwoordelijk. Het behoort tot de typische karakteristiek van de mens dat hij streeft, dat hij niet tevreden is met de natuurlijke gegeven situatie en steeds tracht iets anders tot stand te brengen (het creatief vermogen). Welke waarden, ideeën, impulsen het ook mogen zijn en in welke richting zij ook het streven brengen, een ieder "wil" iets en waar dat niet meer het geval is zakt de mens a.h.w. terug op het niveau van een biologisch bestaan. De driftmatige zelfhandhaving, waarover in de 19e eeuw zoveel gesproken is, vormt de basis van alle streven. Pas als de existentie niet meer bedreigd wordt, de basisbehoeften dus bevredigd zijn, begint het vraagstuk van het mens-zijn: Daar begint het streven, waarvan de cultuur, de techniek en de civilisatie het gevolg is. Voor het streven wordt (veel) energie ingezet, die zich in activiteiten uit om een doel te bereiken. Wordt de activiteit verhinderd of lukt het niet dan treedt er a.h.w. een stuwing op, die tot agressie kan leiden (b.v. een tekening verscheuren).

Frustratie of mislukking bewerken dus de omvorming van de "dadendrang" tot agressie. Deze zou echter niet optreden als de energie tot het einde toe in het te verwezenlijken doel was gelegd.

Er zijn drie vormen van agressief gedrag te onderkennen:

1. Emotioneel afreageren - opgezamelde emoties ontladen zich op een of andere wijze
2. Actief aanvallend gedrag - om iets wat je bedreigt onschadelijk te maken
3. Entwertungstendenz, een ind. ps. term voor een soort intellectuele agressie, die zich in neerhalende kritiek, spot e.d. uit.

De laatstgenoemde vorm van agressie komt veel voor en is een voortdurende storingsbron in menselijke verhoudingen. Daartoe behoort o.a. het kleineren van kinderen. Men meent hen te corrigeren door hen het idee te geven, dat hun spontane en natuurlijke handeling slecht is, met het gevolg, dat het kind niet meer zichzelf kan zijn. Velen menen een morele opvoeding te geven door elk niet geaccepteerd gedrag aan te vallen. De ander wordt in het nauw gedreven, en de frustraties ontstaan, die zich dan weer in agressie moeten uiten.

Een opmerking over het vluchten en vechten uit de dierpsychologie. Adler gebruikte voor agressie de uitdrukking "de vlucht naar voren". Er is hier sprake van angst en agressie, die elkaar oproepen en tegelijkertijd aan elkaar verwant en elkaars tegendeel zijn. Bij dreigend gevaar ontstaat de reactie om zich (op zichzelf) terug te trekken, om zich af te sluiten (in het woord angst zit het idee van vereniging), terwijl men juist in de agressie naar buiten treedt. Hoe deze beide componenten tegelijkertijd optreden is duidelijk waarneembaar in het voorbeeld van een egel, die zich bedreigd voelt, waar samentrekking en stekels opzetten tegelijkertijd plaats hebben.

Samenvattend kan gezegd worden:

Er dreigt iets - je trekt je terug - maakt de leefruimte kleiner, de grenzen korter, de aanvalskans geringer. Je leeft in een vesting. Vereniging heeft plaats, gepaard aan stuwing en spanning. Daarom heeft elke agressie het karakter van

*Agressie in ongunstige zin heeft altijd kwetsing of schade van anderen tengevolge.

samentrekking om tegelijkertijd op een zwakke plek uit te schieten.

Agressie gaat altijd gepaard met een zekere verkramping (in het extreme geval ziet men het blindelings aanvallen).

Het is bij de dieren waar te nemen, maar we onderkennen dit element eveneens bij de mens. Waar dit vluchten en aanvallen optreedt, vallen we in zekere zin uit ons mens-zijn terug op de driftkrachten.

Anders dan bij het dier is het voor de mens niet noodzakelijk om in dit spanningsveld getrokken te worden. De mens heeft n.l. de mogelijkheid om IN HET MIDDEN TE BLIJVEN STAAN, waar hij noch vlucht noch aanvalt, en in een toestand van evenwicht, zelfverzekerdheid, moed en innerlijke rust verkeert. Het is de plaats waar actie en innerlijke rust samengaan, waar je als mens handelen kunt.

In de Individualpsychologie wordt dit midden gekarakteriseerd met de MOED, die tevens samengaat met INZICHT, van waaruit de spanningsloze handeling voortvloeit.

Beide kanten van het verstoorde evenwicht, de vlucht en de agressie, hebben de MACHTELOOSHEID als gemeenschappelijk kenmerk.

Dit voert vanzelf naar Adler's idee van het MACHTSSTREVEN.

Het leek daarbij of alles wat de mens doet voort zou komen uit de wil om macht over anderen te hebben.

Het woord MACHT echter kan ook in z'n oorspronkelijke betekenis genomen worden, waar het samenhangt met "mogen" en "vermogen", waarin een element van kunnen vervat is.

Zo bezien is de toestand van "macht" dus gewoon dat men iets kan, dat men iets beheerst (let op de uitdrukking: iets in de hand hebben), waaraan bovendien een toestand van innerlijke zekerheid, en natuurlijke erkenning meekomt, die vrij is van kramp.

Wat meestal aangeduid wordt met MACHTSSTREVEN is eigenlijk niets anders dan het streven om het gevoel van machteloosheid te compenseren. Omdat ons iets niet lukt, trachten we de omgeving in een situatie te wringen, waar het moet lukken. Met deze kunstgreep wordt de ander weggedrongen of onderdrukt, om zo zonder prestatie aan het doel te komen. Daardoor roept men agressie bij anderen op, toenemende angst voor de agressie, gevolgd door toenemende beschermende maatregelen (bij diktatuur b.v. geheime politie, uitschakeling van tegenstanders enz.). Daarmee is de vicieuze cirkel van angst en agressie in werking gesteld. Op weg naar het MENS ZIJN gaat het om het leren beheersen en dus kunnen van wat we willen en tevens op dit moment niet meer te willen dan we kunnen.

Wij zullen ons echter niet altijd in volledig evenwicht kunnen bevinden. Er is altijd kans - ook bij de moedige mens - op teleurstelling en mislukking, die de behoefte aan een compensatie oproepen. Daarom is het van belang in de opvoeding en in het sociaal verkeer, dat men elkaar toestaat emotioneel af te reageren. Dit is de meest onschuldige vorm van agressie. Moet dit onderdrukt worden (vanwege moralistische groepsnormen), dan bestaat de kans op meer verborgen en gevaarlijker vormen van agressie.

U weet, dat uw kind "groot" wordt, als hij ophoudt te vragen waar hij vandaan komt en gaat weigeren te vertellen, waar hij naar toe gaat.

C.T.

BIBLIOTHEEK

Van de heer Paul Rom ontvingen wij een aflevering van het tijdschrift "Practische Psychologie" waarin twee Ind. psychologische artikelen werden opgenomen nl.:

"Mut und Entmudigung" van Prof. Dr. Felix Scherke

"Brief an eine deprimierte Frau" van Paul Rom.

ADRESWIJZIGING:

Hr. J.C.T. v. Blommenstein naar Groeneweg 10 (huisje no. 8) Heiloo.

U hebt er geen idee van wat een lage dunk ik van mijzelf heb - en hoe weinig ik dat verdien.

W.S. Gilbert.